

Сергій ЛИМАН
(Харків, Україна)

**О. М. Богдашина “Позитивізм
в історичній науці в Україні
(60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст.)”. –
Харків Вид-во Віровець А.П.
“Апостроф”, 2010. – 480 с.**

Останнім часом в українській історичній науці значно посилюється інтерес до історіософських проблем. Традиційно складним й дискусійним є питання про зміст, час зародження, розповсюдження та реальний вплив позитивізму на вітчизняну історіографію другої половини XIX – початку XX ст. Певні аспекти цієї проблеми частково досліджені у відомих теоретико-історіографічних працях Я. С. Калакура, І. І. Колесник, Л. О. Зашкільняка, Т. М. Попової, В. А. Потульницького, С. П. Стельмаха, В. В. Масненка, І. П. Куцога, Л. В. Таран та інших науковців¹. Проте узагальнюючої праці, яка б охоплювала

¹ Калакура Я. С. Українська історіографія : теоретико-методологічні засади та основні етапи розвитку / Я. С. Калакура // Іст. журн. – 2003. – № 1. – С. 98-106 ; Калакура Я. С. Українська історіографія / Я. С. Калакура. – К., 2004. – 496 с.; Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України XIX століття / І. І. Колесник // Укр. іст. журн. – 2008. – №1. – С. 169 – 193; Колесник І. І. Історіографія як тип культури (український інваріант) / І. І. Колесник // Півд. архів: іст. науки. – 1999. – Вип. 2. – С. 8 – 13; Колесник І. І. “Міждисциплінарність” як концепт / І. І. Колесник // Історіографічні дослідження в Україні. – 2008. – Вип. 18. – С. 23 – 34; Колесник І. І. Стиль історіографічного мислення як когнітивна свідомість / І. І. Колесник // Ейдос. – К., 2006. – Вип. 2, ч. 1. – С. 41 – 67; Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І. І. Колесник. – К., 2000. – 265 с.; Колесник І. І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії : Modern і postmodern / І. І. Колесник // Ейдос. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 227 – 245; Колесник І. І. Українська культура та історіографія : історія ментальностей / І. І. Колесник // Укр. іст. журн. – 2002. – №1. – С. 26 – 37; Куций І. П. Українська

всі сторони розвитку позитивізму на теренах України, до публікації монографії О. М. Богдашиної створено ще не було.

Рецензована монографія О. М. Богдашиної присвячена рецепції позитивізму в історичній науці на українських землях (60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст.). Авторка аналізує позитивістську течію як головний напрямок історичної науки в Україні того періоду, а також як домінуючий стиль історіописання вивчаємого часу.

У монографії з'ясована сутність, роль позитивістського історіописання як головного історіографічного явища того часу. Зокрема авторкою досліджені особливості рецепції теорії позитивізму в історичній науці в Україні, показаний вплив позитивізму на її інституціоналізацію, виділені етапи становлення, розвитку та занепаду позитивістської парадигми в історичній науці в Україні. О. М. Богдашиною на широкому історіографічному матеріалі простежена еволюція від “першого” (раннього) позитивізму до змодернізованого варіанту, вплив інших філософських течій та суспільно-політичних ідеологій.

Доведена О. М. Богдашиною оригінальність та самостійність історико-філософських концепцій науковців України навіть з врахуванням впливу європейських теорій. Разом з тим у монографії слух-

науково-історична думка Галичини (1830-і – 1894 рр.): Рецепція національної історії / І. П. Куций. – Тернопіль, 2006. – 220 с.; Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Х., 2009. – 688 с.; Масненко В. В. Исторична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX) / В. В. Масненко. – К.; Черкаси, 2001. – 437 с.; Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета / Т. Н. Попова. – Одесса, 2007. – 536 с.; Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української культури XVII – XX століть / В. А. Потульницький. – К., 2002. – 480 с.; Потульницький В. А. Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть / В. А. Потульницький // Укр. іст. журн. – 2000. – №1. – С. 3–20; №2. – С. 27 – 47; №3. – С. 22 – 44; №4. – С. 20– 37; Стельмах С. П. Исторична наука в Україні епохи класичного історизму XIX – початок XX століття / С. П. Стельмах. – К., 2005. – 378 с.; Таран Л. В. Историческая мысль Франции и России. 70-е годы XIX – 40-е годы XX вв. / Л. В. Таран. – К., 1994. – 200 с.; Таран Л. В. Французька, російська і українська історіографія (70-ті рр. XIX – поч. XXI ст.) / Л. В. Таран. – Ніжин, 2009. – 248 с. та ін.

но показано, що засвоєння ідей основоположників позитивізму відбувалося на основі просвітницьких, ліберальних та інших світоглядних і наукових традицій. Авторкою зроблено правильний висновок про синкретизм теоретико-методологічних поглядів більшості науковців України 1860-х – 1920-х років. Як відомо, ще Б. Г. Могильницький свого часу стверджував, що позитивізм є “умовним” терміном, а сама позитивістська історіографія мала багато “течій”². Але цей висновок радянського дослідника робився головним чином стосовно досліджень у галузі медієвістики.

Окремий розділ монографії О. М. Богдашиної присвячений аналізу головних елементів позитивістської моделі історіописання. Взагалі її пропозиція використовувати поняття “модель історіописання”, яка, на думку авторки, з різних термінів (“парадигма”, “дисциплінарна матриця”, “наратив”, “дискурс”) є “найбільш універсальним, що дозволяє ширше трактувати предмет даного дослідження” (с. 5), виглядає, на перший погляд, дискусійно. Проте, з огляду на панорамний характер дослідження, використання терміну “модель історіописання”, на нашу думку, є найбільш придатним.

Закономірною виглядає висока оцінка ролі позитивістської історіографії в інтелектуальній та (частково) соціальній історії історичної науки та культури України у цілому. О.М. Богдашина дійшла висновку, що позитивізм мав велике позитивне значення не лише для розвитку суспільної думки, а й суспільства у цілому на українських землях Російської та Австро-Угорської імперій.

Авторка доводить, що визнання та застосування позитивістської методології та дослідницької методики (чи окремих її елементів) у багатьох випадках суперечило національній ідеї. О. М. Богдашина наводить конкретні приклади того, як науковці, намагаючись бути об’єктивними, часто вступали у суперечність з національними міфами та власним почуттями патріотизму і національної гідності. На її думку дослідники з всесвітньої історії, які були краще ознайомлені з європейськими ідеями, генералізували більше ідей, які були притаманні для позитивістського наративу. Тому є вірогідним висновок О. М. Богдашиної про деяку зворотну залежність між формуванням та розвитком

² Могильницький Б. Г. Политические и методологические идеи русской либеральной медиевистики середины 70-х гг. XIX в. – начала 900-х гг. / Б. Г. Могильницький. – Томск, 1969. – С. 110.

університетсько-академічної історіографії та поширенням національної ідеї в українській та польській історичній науці. Процес створення національних історіографій не сприяв популяризації ідей позитивізму. Висловлюється правильна думка, що позитивізм сприяв професіоналізації історичної науки.

О. М. Богдашина показала просторово-регіональну конфігурацію позитивістської історіографії на українських землях, довела її національно-регіональну специфіку. Так, вперше позитивістська історіографія в Україні нею розглядається як структурний елемент трьох багатокультурних інтелектуальних середовищ: російсько-українського у підросійській (у 1920-х рр. – радянській) Україні, польсько-українського у Галичині, австрійсько-румунсько-українського у Буковині. На жаль, останньому приділено мало уваги з причин, які сама дослідниця намагалася пояснити.

Монографія О.М. Богдашиної становить один з поодиноких випадків системного вивчення розвитку історичної науки на усіх українських землях у 1860-х – 1920-х роках. До неї під концептом “історична наука в Україні” дослідники переважно розуміли українські землі Російської імперії. Свій широкий підхід вона тлумачить наступним чином: “історична наука в Україні” – уявний інтелектуальний простір, що конструюється, виходячи з етнокультурних меж побутування українства у відповідну добу. Українська історична наука переважно розвивалася в університетських центрах (Київ, Харків, Одеса, Львів, Чернівці), що нині перебувають у межах сучасних кордонів держави Україна. У цьому просторі репрезентовані різні версії й моделі національного історіописання: російського, польського, українського та інших зі своїми речниками, адептами, прихильниками, мігрантами і т. п.” (с. 10-11). Авторка приходить до висновку, що позитивізм був інтернаціональним науковим феноменом з певною регіональною специфікою. Для позитивізму українських істориків (наприклад В. Б. Антоновича та М. С. Грушевського) притаманний значний інтерес до національної психології та інших етнографічних тем.

О. М. Богдашина вважає, що “український” та “російський” (при всій умовності цих термінів) позитивізм, був відрефлексований у науці, літературі, публіцистиці, частково освіті та мистецтві, але, на відміну від “польського”, не мав такого всеохоплюючого характеру. Дослідниця сама розуміє умовність даних конструктів, які надали їй лише можливість сконцентрувати увагу на особливостях рецепції по-

зитивізму у кожній культурі й суспільному середовищі. Поняття “польський позитивізм” широко вживається в історичних та історіографічних працях учених різних країн. Терміни “український позитивізм” та “російський позитивізм” є більш дискусійними, що визнає і О. М. Богдашина. В історіографічній частині книги, яка окремо не виділена, вона наводить судження відомих дослідників про “український позитивізм” та “російський позитивізм”. Можливо слід говорити про національну специфіку рецепції ідей позитивізму у різних національно-культурних середовищах, як пропонує і сама авторка?

Важливим є висновок дослідниці про суперечливе співіснування національної ідеї і теорії позитивізму, що особливо проявилось в українській і польській історіографіях досліджуваного часу. Авторка переконливо показала, що застосування позитивістської методології та дослідницької методики суперечило національній ідеї, особливо національним міфам.

Авторка здеталізувала на конкретних історіографічних прикладах головні елементи позитивістського нарративу історіописання: визнання еволюційного та закономірного характеру розвитку суспільства, віра у суспільний прогрес, багатofакторність історичного процесу, цивілізаційний підхід тощо. Окремо нею проаналізовані нові дослідницькі методи та принципи.

О. М. Богдашина довела, що теоретико-методологічні засади праць репрезентантів різних національних історіографій, які проживали на українських землях у досліджуваний період, мало відрізнялися (на відміну, наприклад, від їх суспільно-політичних поглядів чи проблематики). Тому цілком правильним є твердження про позитивістську парадигму як головну концептуальну схему історичного процесу та (до певної міри єдину та системоутворюючу) модель історичних досліджень.

Особливо відмітимо широкую джерельну базу рецензованого наукового дослідження. Окрім значної кількості надрукованих джерел дослідниця використала архівні матеріали двадцяти шести архівів, відділів рукописів наукових бібліотек та музеїв України, Росії, Польщі, Чехії.

Складний, насичений величезною кількістю історичних та історіографічних фактів текст, читається легко.

Зрозуміло, в межах лише одній, навіть дуже професійно виконаній монографії, досить складно вичерпно відповісти на одне з головних

питань: коли саме позитивізм, так би мовити, остаточно “отримав права громадянства” в історичній науці України? Навіть П. С. Шкуринов, автор відомої праці “Позитивізм в Росії XIX ст.”, свого часу підкреслював, що у 1860-х рр. цей напрям історіософії “виринає із глибини на поверхню”³. Так що ж це: початок історіософського наступу в Україні чи перемога? “Перший бал” нової доктрини чи зеніт її слави? У примітці на сторінці 50 авторка висловлює незгоду з моїм датуванням середини 1880-х років як часу остаточної методологічної перемоги позитивізму в історіографії підросійської України⁴ і розпочинає датування домінування позитивізму в історіографії 1860-ми роками. Як на мене, “домінування” і “панування” є не рівнозначними поняттями. Тому обидві дати мають право на існування.

У цілому монографія О.М.Богдашиної є ґрунтовною науковою роботою, в якій вперше досліджена рецепція позитивізму в історичній науці України. Розроблені нею конструкти, на нашу думку, могли б стати поштовхом для обговорення між науковцями та основою подальших історіософських досліджень.

Побажаємо вельмишановній Олені Миколаївні подальших успіхів на цьому шляху!

³ Шкуринов П. С. Позитивизм в России XIX в. / П. С. Шкуринов. – М., 1980. – С. 118.

⁴ Лиман С.І. Середньовічні цивілізації Західної, Центральної і Південно-Східної Європи: досвід досліджень в українських землях Російської імперії (1804 – перша половина 1880-х рр.): Автореф. дис... докт. іст. наук: 07. 00. 02 / ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2010. – С. 3.